

Візія соціальних реалій у філософсько-мистецькому ракурсі

У статті здійснено підхід у з'ясуванні особливостей соціального пізнання засобами філософських концепцій, мистецьких трансформацій соціальних реалій та їхнього зв'язку з історико-культурними умовами, а також виявив у художньому творі та науково-публіцистичних працях, зокрема на прикладі художньої творчості Івана Франка.

Ключові слова: соціальне пізнання, соціальні реалії, філософське та мистецьке пізнання, художній твір, соціокультурна дійсність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Можливості правдивого історичного пізнання вельми обмежені через істотну умовність «відтворення» у художній соціальної картині світу. Знання, отримані в результаті соціального пізнання можуть мати різну міру глибини та точності. Через те, що соціальне пізнання, як і будь-яке інше, існує на різних рівнях, відповідно до них існують різні види знання, філософське та мистецько-образне, наприклад. Тому сутність обидвох видів соціального пізнання полягає в отриманні знання певного рівня, форми та змісту, яке й було метою цього пізнання.

Продовжуємо тенденцію на шляху того, що у соціокультурному діалозі тривання творчої взаємодії читача-перекладача і читача-реципієнта важливо брати до уваги хронотоп кожного суб'єкта. Адже художній чи науково-публіцистичний текст було створено за певних історичних умов, які неминуче позначилися на світовідчужанні автора. Мистецький літературний твір має авторську форму подачі та його ж зміст, «не можна залишити поза увагою ситуативність душевного «виплеску», яким постає авторове творіння. Тут завжди переважає суб'єктивне, а воно може бути суголосне чи несугулосне з об'єктивними реаліями. Читач – просто читач – може не звернути на це уваги, але читач-перекладач мусить обов'язково глибоко проникати в усі обставини появи твору, як соціально-історичні, так і суто суб'єктивні. Усі авторські алюзії, метафори, інші засоби художнього оформлення твору треба правильно відчитати й безпомилково передати в перекладі. «Безпомилково» по суті, за змістом, бо форма, як і явище, може бути варіативна.

Оскільки явище суттєве, а сутність являється, вони нерозривні й взаємно містяться одне в одному» [1, с. 3].

Стаття є складовою кафедральної наукової теми «Діалектика духовних процесів: методологія теоретичного розуміння» кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного ДДПУ імені Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Ігор Захара доречно розглянув проблему конвергентності літератури і філософії. Стверджував, що література дає багатий матеріал для розуміння сучасної «філософії життя», соціальної філософії, а філософія, своєю чергою, слугує підґрунтям для письменників, які намагаються осмислювати те, що відбувається у суспільному житті. Філософія, як і література, виконує одночасно терапевтичну функцію в оздоровленні людства [2, с. 14].

Важливою вважаємо тезу, що «європейська духовність є специфічною ноосферою, осередком всесвітньої духовності. Дух як такий виявляється у всіх формах суспільної свідомості, зокрема в літературі як різновиду мистецтва. Його буття у світі породжує в людині духовність. Кажучи про літературу і філософію, можемо говорити сьогодні про наявність у культурі такого явища, як особлива конвергентність філософії і літератури. Незважаючи на випадки явного філософсько-літературного синкретизму, в сучасних творах можна спостерігати те, як легко філософські реалії проникають до літературної сфери. І це не випадково, адже сама філософія як прояв людського духу розпочиналась саме з красного письменства, з міфологічних творів» [2, с. 14].

Робін Джордж Коллінгвуд справою свого життя вважав зближення філософії та історії, визнавав автономність історичного пізнання. Учений водночас зауважував його певну обмеженість, що виявляється «у тенденції підходити до минулого в його чистому вигляді як такого, що існує окремо від суб'єкта історичної дії та пізнання. З'ясування цієї обставини дає змогу, гадав він, усвідомити те, що говорити про суще поза духом немає жодних підстав, оскільки будь-який предмет пізнання є продуктом конструктивної діяльності людини як істоти передусім мислячої, духовної. Дух Коллінгвуд тлумачить як самодостатній процес творчого мислення. Філософію розглядає як спосіб систематизації різноманітного змісту людського знання, а головну функція філософії вбачає у з'ясуванні абсолютних передумов людського мислення та форм їхнього вияву у різні періоди історії [5].

В. Бабаєв та ін. у колективній монографії «Соціальне пізнання» аналізують природу, сутність і зміст поняття соціального пізнання в загальному контексті пізнавальної потреби людини та її відповідної діяльності. Автори виходять з подвійного сенсу соціального пізнання як механізму пізнання суспільством зовнішнього світу і формування суспільної свідомості та механізму пізнання закономірностей функціонування і розвитку самого суспільства. Досліджують специфіку соціального пізнання та його функції, а також проблеми пізнання феноменів держави, влади і політики. Істотну увагу приділено філософській рефлексії майбутнього людської цивілізації й ролі суспільного пізнання у її збереженні. Але водночас не торкаються художнього пізнання дійсності, його естетичного сприйняття засобами мистецтва.

Погоджуємося з твердженням, що предметне ж поле інтересів соціального пізнання є достатньо широким і охоплює такі основні напрямки:

«по-перше, аналіз процесів формування, функціонування і розвитку феномену суспільної свідомості та її основних форм;

по-друге, виявлення основних закономірностей суспільного життя, його проблем і шляхів раціонального їх розв'язання;

по-третє, вивчення специфіки застосування загальнонаукових методів і форм пізнання при дослідженні соціуму та його основних структурних та функціональних підсистем;

по-четверте, вивчення тенденцій і логіки суспільного розвитку та на його основі спроби наукового прогнозування і передбачення майбутнього людської цивілізації» [8, с. 54 – 55].

На переконання П.Копніна, у ХХ столітті відбулася інтеграція наукових знань. Це означає, що «не об'єднання існуючих систем у щось єдине, не своєрідне сумування знання, досягнутого різними науками про певний об'єкт, що являє великий інтерес для людини..., а прагнення в процесі взаємозв'язку запозичити одна в одній і самі методи, і мову, щоб застосовувати їх для дослідження свого об'єкта» [6, с. 101].

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей соціального пізнання засобами філософських концепцій, мистецьких трансформацій соціальних реалій та їхнього зв'язку з історико-культурними умовами, а також виявів у художньому творі та науково-публіцистичних працях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Складність та суперечливість соціального пізнання закладені вже у самій неоднозначності сенсу цього поняття. Воно означає, з одного боку, «пізнання суспільством зовнішнього світу, формування суспільної свідомості та більш-менш адекватного відображення в ній картини світу», тобто пізнання суспільства засобами філософії та мистецтва у тому числі. Усі суспільні процеси, спрямовані на досягнення цієї мети, сукупно може бути зведена до освіти та науки, які теж є надзвичайно складними. З іншого боку, соціальне пізнання є пізнанням «самого суспільства, його сутності й закономірностей його функціонування та розвитку» [8, с. 5].

Сучасна дослідниця соціального пізнання засобами науковості Ю.Малишева аналізує три основні гілки соціальної епістемології довкола проблеми «соціального свідчення», «колективного агента», «інституцій та систем» [7]. Згідно з проблематикою, соціальна епістемологія оцінює епістемічну якість індивідуальних та колективних доксистичних відношень та епістемічні наслідки прийняття певних інституційних механізмів. Епістемне пізнання тяжіє до об'єктивності, а мистецьке, як відомо, вирізняється суб'єктивним пізнанням та подачею у мистецькому творі.

Н.В.Козирева досліджуючи літературна творчість у вимірах філософсько-антропологічного аналізу розглядає специфічні особливості літературної творчості в усвідомленні людського буття.

Звертається до сутнісних риси антропологічного повороту в європейській гуманітарній думці ХХ ст. Ці ознаки вирізняються спробою визначити специфіку, основи та сфери власне людського існування, людської індивідуальності, творчих можливостей, виходячи із самої людини, спробою пояснити не лише її власну природу, а й смисл та природу навколишнього світу, водночас акумулюючи евристичні філософські, наукові, соціально-економічні та гуманітарні ідеї. З'ясовує роль сучасної літературної антропології в осмисленні духовних, гуманістичних начал щодо існування людини в суспільстві глобалізаційних змін. Доводить, що художня література є творчим продуктом, здатним самостійно окреслювати нові простори людського буття та «вписувати» їх в уже існуючу «топографію культури» [4, с. 53].

Іван Франко у певний період творчості поділяв та пропагував соціально-економічне вчення марксизму, водночас заперечуючи революційне насильство («диктатуру пролетаріату»), надаючи перевагу еволюційним шляхам утвердження соціалістичного ладу. Філософські погляди І.Франка зазнали впливу парадигми європейського позитивізму. Проте завдяки універсальній ерудиції і на підставі великої кількості власних наукових досліджень та мистецьких пошуків Франко виробляє нові підходи до розуміння історичного процесу як суперечливої єдності прогресу і регресу, наголошує на релятивності історичного знання, відкидає утопічну віру у можливість однозначного передбачення перебігу історичного руху.

Визначальною рушійною силою історії І.Франко вважав культуру, котра являє собою «людське обличчя» історії. Культуроцентризм історіософії Ф. тісно пов'язаний з його філософсько-антропологічними ідеями: вирішальним критерієм у визначенні рівня цивілізації є, на переконання мислителя, емансипація «людської одиниці», її тіла та духу, потреб, бажань і вірувань; саме вона є «ядром всіх інших емансипацій». І.Франко обґрунтував ідею цілісності української нації як громадянського суспільства, де мають право на повноцінне існування всі стани і верстви. Зумовлена історично відсутність вищих, заможних та впливових верств в Україні відштовхнула український народ від цивілізації і на сотні років зрєкла його на національне приниження та неволю. Соціально-філософські погляди І.Франка у зрілий період його діяльності набула ліберально-демократичного забарвлення, хоча й вирізнялася певними парадоксами. Каменяр високо цінував ліберально-демократичні завоювання розвинених європейських держав, але надавав перевагу половинчатій демократії Австро-Угорської конституційної монархії перед самодержавним деспотизмом Росії. Водночас усвідомлював нездійсненність будь-яких новітніх та демократичних соціальних програм на теренах роз'єднаної України. У тогочасній Україні, яка була розірвана між двома імперіями, панувала лише «демократія для багатих», а народні маси, тобто увесь український народ, був приречений на культурну відсталість і моральну деградацію. У численних наукових працях, публіцистичних виступах та художніх творах І.Франко гостро викриває соціальну несправедливість існуючого ладу, трагічними нотами відлунюють у його художніх образах.

Так в оповіданні І.Франка «Свинська конституція» (1896 р.) читаємо про історію, яку пережив сам оповідач, та яку ніби читав з порожнього аркуша пересічний селянин Грицуняк. У самій формі подачі розповіді простого неграмотного галичанина міститься іронія. Далі найголовніша іронія стосується змісту та функціонування тодішньої конституції. За нею легше жилося свині, які пан звільнив від пут, але гірше доводилося звичайним людям, які подаються письменником через образ вояків, що йдуть, закуті у кайдани, ще під конвоєм. І пан не має навіть наміру їх звільнити від пут. Ці пута – дійсні соціальні умови становища галицьких селян кінця ХІХ ст. «Два сковані чоловіки і шандар спокійнісінько перейшли через рогачку і пройшли попри сердитого пана. А сердитий пан не то щоб остро накинувся на шандаря, але де там! Устав і поклонився йому дуже чемненько, а я з от таким носом поїхав додому. Так от тобі, любий приятелю, – закінчив я свою розмову, – так виглядає х л о п с ь к а конституція. Хлоп мусить завидувати простій свині» [10, с. 13].

І.Франко соціально-філософські проблеми осмислює у морально-етичному та глибоко особистісному сенсі, що невіддільний від естетичного переживання життєвих колізій. У цій площині розв'язуються проблеми взаємин народного поводиря і маси, вирішальної ролі духовності у перетворенні розпорошеної юрби на «люди героїв» – народ самодіяльних особистостей, об'єднаних спільними ідеалами, спроможний мужньо долати трагічні перипетії своєї суспільно-історичної долі.

До другого видання оповідання «Свинська конституція» була така передмова: «1896 р. появилось у віденському тижневику «Die Zeit» за підписом д-ра Ів.Франка оповідання п[ід]

з[аголовком] «Свинська конституція», розказане стареньким галицько-руським селянином із Черниховець Збараського повіту.

Всі, що бодай дещо чули про ц[ісарсько]-к[королівську] конституцію австрійську, а властиво про її галицьку відміну, ще пам'ятають те величезне вражіння, яке зробило на них оповідання простого галицького селянина, де він так добре та правдиво схарактеризував славетну галицьку конституцію, під тягарем котрої пропадають його брати, галицькі селяни. Оповідання було переведене на всі літературні мови й облетіло увесь цивілізований світ обох півкуль землі, розносячи сумну славу нашої держави, та особливо одної з її провінцій.

Само собою розуміється, було се оповідання друкване і в руських крайових часописах, і в окремих брошурах» [10, с. 471].

Естетичні погляди Франка розвинулися від спрощеного розуміння соціальної заангажованості мистецтва та позитивістської редукції художнього процесу («науковий реалізм» як художній метод) до обґрунтування ідейності художнього твору як естетичного виразу творчої індивідуальності автора. І.Франко вперше впровадив в укр. естетику детально розроблену ним концепцію двох взаємопов'язаних рівнів психічної діяльності людини – свідомого й позасвідомого («верхня» і «нижня» свідомості). У такий спосіб І.Франко спрогнозував перспективні альтернативи до філософсько-культурологічних та філософсько-антропологічних досліджень. Прикметною ознакою естетики Франка є дослідження художнього процесу в українському та світовому культурному контексті. Естетичні принципи були керівними у плідній літературно-критичній діяльності Франка як публіциста, слугували теоретичною основою у головній для Франка царині творчості – красному письменстві.

У реалізмі як художньому методі дійсні соціальні реалії відтворюються, по-перше, в усіх їхніх суперечностях і, по-друге – у відповідності з естетичним ідеалом митця, з його світоглядними переконаннями. Реалістично відображена дійсність набуває рис належного, необхідного для суспільного прогресу, або ж через критику, трагічне, драматичне та комічне загалом митець кепкує, іронізує та з гіркотою виражає своє відношення до певних суспільних вад (хвороб суспільного життя).

Варто зіслатися на Пилипа Орлика – українського державного діяча та політичного мислителя, поета, публіциста, який був генеральним писарем Війська Запорозького, а після смерті Мазепи був обраний гетьманом. Його «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького» увійшли в історію як перша конституція української держави. Важливе місце П.Орлик відводить проблемі взаємин між гетьманом та народом, накреслює тенденцію до обмеження гетьманської влади через постійну участь в управлінні державою генеральної старшини, а також Генеральної Ради. Затвердження гетьманом посадових осіб різного рівня передбачає попереднє їхнє обрання населенням. Орлик схиляється до політичного плюралізму в державі. Автор «Конституції» орієнтувався на принципи конституціоналізму, а це не збігалось з тодішньою європейською політичною теорією та практикою. У європейських доктринах переважала ідея державного абсолютизму й примусу до суспільної злагоди [9, с. 454 – 455].

Але за суспільних умов українське суспільство на межі ХІХ та ХХ століть не мало власної державності, тому й конституція була укадена не представниками української еліти і не для вільного суспільного становища галицьких русинів.

Зміни у сучасному суспільстві та у межовій суспільній ситуації ХІХ – ХХ століть спонукають до переоцінки цінностей, та до переосмислення значення однієї суспільної одиниці – людини у соціальних процесах практиках, здатності сучасної людини до власної культурної зміни, що можлива засобами філософських сенсів та мистецьких пошуків.

Джерела і література

1. Біленко Т., Янко Ж. Герменевтика в контексті вченого незнання // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім.Лесі Українки: №10 (335). Серія: Філософські науки. – Луцьк : Вид-во СНУ ім.Лесі Українки, 2016. – С. 3–9.
2. Захара І. Філософія і література: єдність в ім'я духовності // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. – Львів : ЛНУ ім.І Франка, 2012. Випуск 15. – С. 14–21.

3. Зубрицька М. Нероздільність: література як філософія та філософія як література // Філософські проблеми науки. Львівсько-Варшавський семінар. – Львів–Варшава, 2010. – С. 33–43.
4. Козирева Н.В. Літературна творчість у вимірах філософсько-антропологічного аналізу // Грані. № 2 (118) лютий 2015. – С. 53 – 57.
5. Коллінгвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – Москва : Наука, 1998. – 486 с.
6. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. – Москва : Наука, 1973. – 464 с.
7. Малишева Ю.О. Епістемна проблематика соціальної епістемології // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). – Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". – № 26. – 2017. – С. 37–40.
8. Соціальне пізнання : монографія / В. М. Бабаєв [та ін.]; ред. О. С. Пономарьов. – Харків : ХНУМГ, 2014. – 320 с.
9. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – 751 с.
10. Франко І. Зібрання творів у 50-ти тт. Т. 20. – Київ : Наукова думка, 1979. – 487 с.

Yanko Zhanna. Vision of Social Realities in Philosophical and Artistic Racurs. The article deals with the approach to elucidating the peculiarities of social cognition by means of philosophical concepts, creative transformations of social realities and their connection with historical and cultural conditions, as well as manifestations in artistic works and scientific and journalistic writings, in particular by the example of Ivan Franko's artistic work.

Key words: social cognition, social realities, philosophical and artistic cognition, artistic work, socio-cultural reality.

Янко Жанна. Видение социальных реалий в философско-художественном ракурсе. В статье осуществлен подход в выяснении особенностей социального познания средствами философских концепций, искусных трансформаций социальных реалий и их связи с историко-культурными условиями, а также проявлений в художественном произведении и научно-публицистических трудах, в частности на примере художественного творчества Ивана Франко.

Ключевые слова: социальное познание, социальные реалии, философское и художественное познание, художественное произведение, социокультурная реальность.

Стаття надійшла до редколегії
01.07.2018 р.